

Марија НАЈЧЕСКА-СИДОРОВСКА

СИНТАГМИ СО ЕТИЧКИ ДАТИВ ВО МАКЕДОНСКИОТ И СРПСКОХРВАТСКИОТ ЈАЗИК ВО СПОРЕДБА СО РУСКИОТ

Зачуваната во македонскиот јазик дативна форма од енклитичните лични заменки и повратната замена, покрај другите најчесто објектни функции што ги врши во реченицата, ја врши и функцијата на таканаречениот етички датив. Оваа заменска форма, кога се среќава во реченицата во функција на етички датив, за разлика од сите нејзини функции како член на реченицата зависен од глаголот, никогаш не се удвојува со долгата заменска форма. Освен тоа, во оваа своја функција таа е најслабо сврзана со глаголот од сите негови дополненија.

За етичкиот датив, во српскохрватскиот, како и во македонскиот јазик, досега малку е пишувано. Навистина, во современиот литературен македонски јазик, како и во другите словенски јазици, тој помалку се среќава, а кога ќе се употреби тој има за своја цел стилистичко обојување и диференцирање на јазикот на определени ликови во литературата, но во народните умотворби е чест и во контекст овозможува богат спектар од нијанси на значења, изразувајќи го емоционалниот однос на говорникот спрема она што се зборува. Затоа тој, бездруго, претставува предмет на разгледување кој заслужува внимание и поради тоа во оваа статија се запираме на него, фрлајќи краток поглед на неговите специфики на споредбен план.

Етичкиот датив се среќава и во старословенскиот и во старорускиот јазик. Анализирајќи го подробно дативот во старословенскиот и старорускиот јазик, А. Б. Правдин (3) се задржува и на етичкиот датив и го определува на следниов начин: „Дательный этический падеж, форму которого принимают личные и возвратные местоимения, представляет собой дательный падеж с ослабленным оттенком значения лица, для которого происходит действие, т.е. ослабленный вариант дательного падежа предназначения“ (3, стр. 102).

Според нашето мислење, оваа нијанса на значења се одржи во етичкиот датив на современите јазици што овде се споредуваат навистина во незначителна мера.

Во истата студија Правдин ги определува, за старословенскиот и старорускиот јазик, и значењата на етичкиот датив од кратката заменска форма на личната заменка за 1. и 2. лице. Етичкиот датив од кратката лична заменка за 1. лице, според него, „указуваат на некую заинтересованност говорачего лица во дејствиј“ (3, стр. 103). Тој ги наведува следниве примери:

Старословенски:

ТЫ ЖЕ МИ СЪМОТРИ ОУЧЕНИКЫ ЛЮБШТА ИСТИНЖ
(Супр., стр. 440, 12—13).

Староруски:

что *ми* шумить, что *ми* звенить далече рано предъ зор-
ями? (Сл., стр. 18).

Овој елемент, означен со кратката лична заменка за 2. лице укажува, според Правдин, на „некую заинтересованност во дејствиј собеседника“ (исто таму). Вакви примери тој не сретнал во старословенскиот јазик, затоа укажува само на некои од старорускиот:

така *ти* сѹть отъмстыя зълым дѣлателемъ (Б. и Г., л. 16).

Се согласуваме со горенаведените определувања на Правдин, меѓутоа, анализирањето на конкретниот материјал од современите јазици ни овозможи да ги дополниме и прошириме.

За етичкиот датив изразен со повратната заменка авторот укажува дека, освен нијансата на значење на заинтересираност на лицето за дејството, „передаат еше оттенек значения обособленности дејствија, ограниченность его сферой субъекта“ (исто таму). Вакви примери авторот сретнал само во рускиот јазик од поново време:

а ныне иди *себѣ* и спокойся, докѹды мы обдосужимся
(Д. Т. Пр. 2, 73 стл., рпк. XVI в.)

За етичкиот датив Конески во својата Граматика (1) вели: „Необично е честа во нашиот јазик употребата на кратките заменски форми за дативен предмет, не за изразување на некое посебно значење предметно, ами за изразување на еден субјективно-интимен однос кон соопштувањето во реченицата“ (1, стр. 98).

За овој елемент и неговата употреба во современiot српскохрватски јазик М. Лалевик во својата Синтакса (2), истакнува дека се употребува „у фамилијарном тону, у разговорном језику, у приснијем друштву“, дека е „често плеонастичан“ (2, стр. 64), та затоа најчесто се изоставува од литературниот јазик.

Тој ги наведува следниве примери:

Јеси л' *ми* се уморио, *си*не?
 Он *ти* се тада опреми и оде.
 Благо *си* га мени данас . . .

Лалевик исто така забележува дека дативот од повратната замена *себе* во оваа функција покрај другото е и архаичен.

Според М. Стевановиќ (5) со етичкиот датив се изразува „истинска или тобожња наклоност и интересовање“ (5, стр. 353). Тој ги наведува, покрај поголемиот број примери од П. Кочич, и примерите од разговорниот јазик:

Јесте ли *нам* здраво сванули?
 Како сте *ми*, шта *ми* радите?

Во македонските, како и во српскохрватските народни приказни, можат да се сретнат доста примери со етички датив, меѓу нив особено такви во кои се содржи овој елемент изразен со личната замена за 1. и 2. лице. На пример:

Македонски:

— Оф, јас сиромав! — си рекол штркот, — од што бев отепан до немајкаде, еве *ти* паднав и се откостив (**).

— Илјада, илјада ќе *ми* ти даам — му рекло (детето), — и кажи ми сега кога да дојдам да си го земам (**).

Српскохрватски:

Калуѓер пошто виђе шта би, уклони се мало за једно дрво, док ево *ти* опет она иста три коња, добоше на један гроб и над њим стадоше тући . . . (*).

— Немој ми *ти* сјести на ону кабаницу (*).

Покрај неколкуте значења на овој елемент, што погоре беа изнесени, сметаме дека треба да се истакне, во рамките на значењето на заинтересираност на лицето што зборува за дејството, посебно една нијанса, што од споменатите автори не е потцртана, а која се изразува со дативот од личната замена за 2. лице еднина. Тоа е нијанса не само на интересирањето и заинтересираноста на говорникот за она што се искажува со природот, туку и негова желба да го заинтересира повеќе за дејството и лицето со кое зборува, да го сврти неговото внимание кон дејството. Оваа нијанса на значење ја среќаваме доста често и во македонските и во српскохрватските народни умотворби. Ќе наведеме само по еден пример:

Македонски:

...чула сестра ми Дафа оти тропа портата; рипнала од постелата, кога гледа кај што лежел татко ми го немало, истрчала во двор и *ти* го пречекала татка и го зела дома, та им кажа сè како што видел (**).

Српскохрватски:

Боме *ти* и млинар помало претрну кад то виђе, јер почеше онамо они на њ ударати (*).

Во современиот руски јазик многу поретко ќе сретнеме етички датив отколку во македонскиот и српскохрватскиот. Ј. Зајичкова (6), која го разгледува овој елемент споредбено во чешкиот и рускиот јазик од гледна точка на превод, наоѓајќи дека тој е многу почест во чешкиот, вели дека во преводот на соодветните реченици на руски тој по правило се изостава. Освен заинтересираноста на говорникот за глаголското дејство, таа смета дека со етичкиот датив се изразува и контактот меѓу слушачот и лицето што зборува. Зајичкова истакнува дека ако се сака при преводот на руски да се изрази тој контакт се употребуваат изразите како: *видите ли, представте себе, подумайте толку, я вам скажу* (исто таму). Сметаме, дека овие изрази сосема ја потврдуваат нашата поставка: со етичкиот датив, искажан со личната заменка за 2. лице, се изразува настојување слушачот да се заинтересира повеќе за она што се изразува со прирокот.

Во современата македонска уметничка литература, како и во српскохрватскиот, макар и поретко, исто така можеме да сретнеме примери со овој синтаксички елемент. На пример:

Македонски:

— Тоа *ти* е, брате, војска! — рече првиот Војник! (В. Малески).

— Па ако е за тоа, овдека *ти* е пострашно од какво *я* да е судење (В. Малески).

Српскохрватски:

— И то *ми* се зове омладина! (Д. Максимовиќ).

— То *вам* је пука сиротица, господине... (Д. Максимовиќ).

Во некои случаи се изразува посилено личната заинтересираност за глаголското дејство, за неговото извршување или неизвршување, а со тоа и прижата за лицето на кое се однесува дејството. Овој однос се изразува со формата за 1. лице:

— Ај со здравје, пиле, — је рекле, — ој *ми* си и да си блаосоена од бога и од нас (**).

— Што плаче, мори, детето, кој *ми* го тепа! (**).

Кога таа голема грижа и силен емоционален однос за некое блиско лице отсуствува, отсуствува и овој синтаксички елемент и во народниот и разговорниот јазик. Можеби илустративни во таа смисла ќе бидат зборовите на едно исто лице — маштеата од македонската народна приказна (**, стр. 398), кои се однесуваат во едниот случај кон паштерката, кога горниот елемент отсуствува, и кон сопствената ќерка, кога овој елемент е употребен неколкупати едно по друго во вкупно две реченици. Спореди:

— Кој те напраи, мори кучке — рече, — да вадиш алт'ни од уста?

— Мори што така, ќерко змиулчиња *ми* вадиш од устата? Што не *ми* вадиш алт'ни како кучкана присе-страти, туку *ми* вадиш змиулчиња?

Освен нијансите на значењата на овој елемент, што ги наведовме, Зајичкова ги утврдува во етичкиот датив уште и нијансите на предупредување да не се изврши нешто и заплашување со последиците од дејството:

— ... nevyhýbejte se mi z okna (6).

Во македонскиот и српскохрватскиот исто така наидуваме на примери со оваа нијанса на значење:

Да не сте *ми* излегле од дома, додека јас не се вратам (Разг.).

Немој *ми* ти сјести на ону кабаницу (*).

Зајичкова укажува дека во современиот руски јазик некои значења на овој елемент што ги има во чешкиот, како на пример значењето на предупредување, не наоѓаат одраз во преводот. Во некои други случаи, кога требало да се најде соодветство, се дошло до заменување со конструкцијата *у + генитив*, додека во сите други словенски јазици насекаде се зачувала, за неговото значење, дативната форма на личната заменка. Таков е случајот, на пример, при потенцирањето на нијансата на заплашување со последиците на слушачот. Таа ги наведува следниве руски примери:

Ты попробуй *у меня* болтать лишнее.

Он *у меня* потанцует (6).

Во македонскиот разговорен јазик се употребува датив од кратката лична замена во контекст со соодветни глаголи за изразување на оваа нијанса на значење на етичкиот датив:

Да не си *ми* се свртел назад (Разг.).

Во македонскиот јазик, кога директно се изразува заплашување, особено заплашување со некоја казна, многу посилен израз добива експресивно-емоционалниот однос на лицето што зборува, ако во реченицата се содржи овој елемент:

- *Ќе ми* те научам на памет!
- *Ќе ми* ти покажам јас тебе!
- *Ќе ми* те суредам! (Разг.).

Истата таа форма, дативот од личната замена за 1. лице, во зависност од контекстот, може да придонесе за посилено изразување на сосема спротивно чувство — нежност и грижа. Тоа се случува кога таа се употребува во однос на најблизок човек, обично сопствените деца:

— *Ќе ми* те облечам, *ќе ми* те измијам, *ќе ми* те начешлам.

Еве уште два такви примера од народните приказни:

— Трај ми, сестро, трај ми, сега *ќе* се испече погачата и *ќе ми* ти даам! (**).

— Ај, бре синче, да *ми* те оженам, за да видам радос (**).

Изразувањето на овој однос е, главно, карактеристика на македонскиот народен јазик, а во српскохрватскиот помалку се среќава. Исто така, не го сретнавме ни во разгледаната литература од областа на рускиот јазик.

Заинтересираност блиска до горната, заинтересираноста на лицето што зборува за способностите и особините на тој за кого се зборува, или заинтересираноста да се делува врз определено лице за (не)извршување на дејството означено со прирокот, се изразува во рускиот јазик со конструкцијата *у+генитив* во синтагма со глагол, а глаголот — прирок е обично изразен со императив од глаголот *быть* и придавка како именски дел од прирокот, или е тоа именски прирок.

Будь справедлив *у меня*, не притесняй никого, слышишь! (6).

Он *у нас* молодец.

Се разбира, и оваа нијанса на значење во македонскиот јазик се изразува со дативна форма од кратката лична заменка во истиот контекст со заповеден начин од глаголот *сум* и при- давка како именски прирок:

Биди ми правичен . . .

Истото важи и за српскохрватскиот јазик.

Иако во рускиот јазик за изразување на значењето на етичкиот датив најчесто е извршена замена на формата на да- тивот со конструкцијата *у + генитив* во глаголко-датовната синтагма, сепак има случаи кога ова значење се изразува со датив, а кое го илустрира Зајичкова со примерите:

Так я тебе и замолчала.

Тоже мне, разговорчики затеял (6).

И во оваа конструкција анализираниот елемент придоне- сува да се сфати дека таа е емоционално силно обоена.

Дативната форма од личната заменка за 2. лице се зачувала за изразување на анализираниот елемент во рускиот јазик, осо- бенo во конструкција и блиска поврзаност со частичката *вот*, прилозите *тут* и *здесь* и заменката *это*.

Со овој елемент во контекст и прилогот *тут* и заменката *это* се изразуваат емоционален однос на задоволство и пак кон- такт и свртување на вниманието на слушателот врз она што се искажува со прирокот. На пример:

— Тут тебе полное раздолье и широта (Разг.).

— А это вам Университет (Разг.).

Конструкцијата со *вот* и формите *тебе*, *вам* означува дека се очекувало извршување на определено дејство, но сосема неочекувано за говорникот доаѓа до спротивно или друго деј- ство од очекуваното. На пример, ако календарски веќе одамна настапила пролетта и се очекува времето да е топло, а наместо тоа настапуваат неочекувани студови, може да се употреби кон- струкцијата:

— Вот тебе и весна пришла! (Разг.).

Еве уште еден пример за такво несоодветство:

Маша грустно сказала: „Вот тебе и прощай!“

Во македонскиот и српскохрватскиот јазик можат да се употребат слични контексти со исти такви нијанси на значење:

Македонски:

Тука *ти* е рај божји! (Разг.).

Ете *ти* убавина! (Разг.).

Српскохрватски:

Ту *вам* је сама лепота! (Разг.).

Ето *вам* лепо време! (Разг.).

Анализираниот елемент може да се употреби и во конструкција со *тоже*, со која се изразува дека дејството не треба да се врши во даден момент, или особините што му се придаваат некому, всушност не му се својствени. На пример:

— Тоже *мне* философствовать начал (Разг.).

— Тоже *мне* философ (Разг.).

Во македонскиот јазик сметаме дека во слични конструкции, исто така, може да се вклучи овој елемент, кога на руската частичка *тоже* ќе ѝ одговара изразот *токму сега* или сврзникот за потенцирање *и*:

— Токму сега почна да *ми* филозофираш.

— И ти си *ми* некој философ.

Во српскохрватскиот јазик на руското *тоже* му одговара *баш сада* и *баш си*, а исто така и сврзникот за потенцирање *и*:

— Баш си сада почео да *ми* филозофираш.

— Баш си *ми* и ти неки философ (И ти си *ми* неки философ).

Во последниов пример, како во рускиот, така и во двата други јазика, покрај значењето на негирање, може да се забележи и извесна нијанса на ироничен однос спрема лицето, чија особина се изразува со прирокот. Тука станува збор за особина, која е изразена со именски прирок, а доста често, и карактеристично, е изразувањето на овој вид емоционален однос во реченици со глаголски прирок, во кои се содржи анализираниот елемент. За изразување на нијансата на ироничност во таквите контексти се употребува пак дативна форма од личната замена за 1. лице. Видовме дека со дативната форма од истата лична замена може да се изрази посилно заплашување во соодветните контексти за дадените нијанси, и нежност и грижа. Но штом таа ќе се употреби во однос на некого, што го предизвикува нашиот потсмев, пак ќе придонесе посилно да се изрази тоа наше чувство. Сметаме дека тоа доста изразито може да се забележи во следниве примери:

— Арно, мајсторе, ќе ми ти платам, слези долу, ќе ми ти натплатам (**).

Ах проклето дете, беше си рекол со умот, дали вака не знаеш маривет, чекај сега да ми те гостам (**).

... ќе остават овците волна по трњето, и јас ќе си ја собирам, та ќе ја продадам и ќе ми ти платам и наплатам (**).

На мислење сме дека ако се испушти овој елемент од контекстот, во напишан текст, каде не може да дојде на помош интонацијата, текстот доста би се доближил до емоционално неутрален.

Општо погледнато, очигледно е дека етичкиот датив од личните замени, кој во анализираните јазици се употребува некаде повеќе некаде помалку, му придава на јазикот некои специфични нијанси, изразувајќи го субјективното чувство на лицето што зборува, а со таа цел се употребува и во литературниот јазик. Ако овој елемент не се употреби во речениците, ако ништо друго, како што вели и Конески (1), „ќе се загуби онаа нијанса на интимност, што ја побудуваат“ (1, стр. 99). Значи, тој не е плеонастичен и си има своја улога во јазикот, која и ја извршува.

И додека во рускиот јазик постојат две различни средства за изразување на овие значења, во српскохрватскиот и македонскиот јазик единствено дативната форма од личната замена служи за изразување на наведената семантика. Во рускиот јазик овој елемент е најредок, во српскохрватскиот доста чест, додека во македонскиот јазик особено народните умотворби обилуваат со примери во кои тој се јавува.

За изразување на ограничување на дејството во сферата на субјектот, како и за изразување на стилистичка нијанса на интимност и извесно задоволство од вршењето на глаголското дејство од страна на субјектот, во македонскиот народен јазик се користи и дативната кратка заменска форма од повратната замена *себе*. Таа служи, понекогаш, и како повратна частичка за изразување — во контекстот — на низа други значења (види: М. Сидоровска, 4), но еден значителен дел од нејзиното учество во нашите текстови е во улогата на компонента за изразување погоре означената смисла. Ќе наведеме само неколку примери:

Кога го видел татко му оти и отаде беше *си* побегнал, беше се излутил јако и беше го зел за рака... (**).

Тамам разгеле, еве сум јас што барам калфа, ако сакаш, пријателе, дај ми го сина ти мене и врати *си* се дома (**).

И овој вид на етички датив, изразен со дативната форма од повратната замена себе, го среќаваме во рускиот јазик, најмногу во руските народни приказни. На пример:

Сидит *себе* и ждет, что будет (***).

Спросят у пастухов: „Чьё стадо пасете?“ — Они *знай себе* отвечают: „Козьмы Скоробогатого“ (***).

Взял Иван-царевич за себя Марью—царевну и стал *себе* жить-поживать, добра наживать (***).

Во однос на формата со која етичкиот датив се изразува во анализираните јазици би можело овде да се дополни дека тој во македонскиот јазик секогаш се изразува со кратката енклитична заменска форма неудоена; во современиот српскохрватски јазик се употребуваат формите *ми, ти, нам, вам* (а не *ни, ви* како во македонскиот јазик); во рускиот јазик, пак, ако не се изразуваат со формата *у + генитив*, бидејќи во него не постојат кратки заменски форми, овој елемент се изразува секогаш со полните дативни форми *мне, тебе, себе*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конески Б. Граматика на македонскиот литературен јазик. Дел I и II, Скопје, 1966.
 2. Лалевић М. Синтакса српскохрватског књижевног језика. Београд, 1960.
 3. Правдин А. Б. Дательный приглагольный в старославянском и древнерусском языках. АН СССР, Ученые записки Института славяноведения, т. XIII. Москва, 1956.
 4. Сидоровска М. Повратно-стилистичкиот компонент *си* во македонскиот јазик во споредба со чешкиот. Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, кн. 21 (1969).
 5. Стевановиќ М. Савремени српскохрватски језик, II, Београд, 1969.
 6. Zajičková J. Český a ruský dativ etický z hlediska překladu. Dialog, № 4. Praha, 1956.
- * Српске народне приповетке. Антологија, Београд, 1932.
 ** Сказни и сторенија. Скопје, 1954.
 *** Народные русские сказки. Москва, 1957.

Марија НАЈЧЕСКА-СИДОРОВСКА

СЛОВСОЧЕТАНИЈА С ДАТЕЛНЫМ ЭТИЧЕСКИМ В МАКЕДОНСКОМ И СЕРБОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКАХ В СОПОСТАВЛЕНИИ С РУССКИМ

(Резюме)

В настоящій статье сделана попытка исследовать значения и употребление дательного этического в русском, сербохорватском и македонском языках.

На основе сопоставительного анализа, проведенного в статье констатируется:

1) Дательный этический встречается во всех анализированных в статье языках.

2) Во всех анализированных языках дательный этический в контекстах выражает значения контакта, заинтересованности говорящего лица в действии, его заинтересованности в действии собеседника, предостережение, ограничение действия в сфере субъекта, приобщение содержанию предложения оттенка интимности.

Автор этой статьи устанавливает, что дательным этическим, обозначаемым дательным падежом местоимения 1. лица в македонском и сербохорватском языках ярче выражается личная заинтересованность говорящего лица в действии, а дательным падежом местоимения 2. лица — желание говорящего обратиться большее внимание собеседника на действие, заинтересовать его в нем.

В македонском языке, в отличие от других анализированных языков кроме остальных оттенков значения, дательный этический приобщает содержанию предложения также оттенок иронии.

3) По сравнению с русским языком, в котором дательный этический обозначается часто конструкцией *у + генитив*, в остальных двух языках для обозначения этой семантики употребляется исключительно дательный падеж личного местоимения, чаще всего 1. и 2. лица и дательная форма возвратного местоимения *себя*.

4) Во всех анализированных языках дательный этический встречается чаще в народной прозе и поэзии, чем в литературных языках.